

Dragutin Katalenac: Uloga sveučilišnih knjižnica u ostvarivanju koncepta e-sveučilišta

Studen 2004. / godište IV / ISSN 1333-5987

Dinamične primjene u suvremenom društvu nužno su potakle potrebu promjene postojećih temeljnih zadaća sveučilišta i drugih visokih učilišta i iznalaženje nove paradigme usklađene s temeljnim odlikama i zahtjevima informacijskog društva, te ujedno i iznalaženje nove paradigme suvremene sveučilišne knjižnice. U članku se ukazuje na nove uloge i zadatke suvremenih sveučilišnih knjižnica: sveučilišna knjižnica kao aktivni partner učenja i stvaranja znanja; uloga sveučilišnih knjižnica u izgradnji sveučilišne i nacionalne informacijske infrastrukture; sveučilišna knjižnica i/ili digitalna knjižnica: izgradnja zbirki, pristup elektroničkim izvorima, hibridna knjižnica; uloga sveučilišnih knjižnica u programima open distance learning i life long learning i dr. Članak zasnovan na hrvatskim iskustvima i stanju, ponajprije situaciji na Sveučilištu Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, te donosi iskustva na izgradnji Sveučilišnog knjižničkog sustava Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i projekta «Skupni katalog Knjižnica Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku».

Dragutin Katalenac
Gradska i sveučilišna
knjižnica Osijek
dkata@knjiga.gskos.hr

UVOD

Smjenu tisućljeća i nastupajuće 21. st. obilježilo je rađanje globalnog informacijskog društva – vrijeme nestabilnosti, ali i velikih mogućnosti - razdoblje globalnih promjena koje su se očitovale na svim područjima – od gospodarstva, tehnologije, politike, obrazovanja do društva u cjelini.

Dinamične primjene u društvu nužno su potaknule potrebu prevrednovanja postojećih temeljnih zadaća sveučilišta i drugih visokih učilišta i iznalaženje nove paradigme usklađene s temeljnim odlikama i zahtjevima informacijskog društva, te ujedno i iznalaženje nove paradigme suvremene sveučilišne knjižnice.

PROMJENE U SUSTAVU VISOKE NAOBRAZBE

Promjene u visokom obrazovanju, pospješene brzim tehnološkim i obrazovnim razvojem sustava visoke naobrazbe, posljedica su globalnih procesa kao što su demokratizacija obrazovanja i osjetno povećanje broja studenata, interdisciplinarnost i sve veća raznolikost u dobi i akademskim profilima studenata, orijentacija društva prema cjeloživotnom učenju, suradnja suvremenih sveučilišta i industrije, pri čemu su znanje i informacije pokretački resursi društva; pridavanje veće važnosti istraživanju od strane akademskog osoblja te razvoj sveučilišta kao znanstvenoistraživačkog centra, osobito u manjim sredinama, rast komunikacijskih i informacijskih tehnologija koje omogućuju bogatstvo ažurnih informacija onima koji posjeduju vještine pristupa i korištenja.

Suočena s tim izazovima sveučilišta odgovaraju prevrednovanjem svojih osnovnih zadataka i vizija kao visokoškolskih ustanova, svojih dosadašnjih stavova o poučavanju i obrazovanju, pri čemu je često osnovna pozornost usmjerena na učenje i studente. Od tradicionalnih hijerarhijski strukturiranih organizacija ona se, osobito pod utjecajem koncepta virtualnog učenja na

daljinu, pretvaraju u otvorena sveučilišta s Resource Based Learning pristupom – u e-sveučilišta – nadnacionalna sveučilišta – konzorcije visokoškolskih ustanova, privatnog sektora i drugih institucija.

VIZIJA NOVE SVEUČILIŠNE KNJIŽNICE

Sveučilišne knjižnice, slijede, a često i predvode promjene u svojim matičnim zajednicama. One će nastaviti ispunjavati svoju temeljnu zadaću, ali će u očitovanje zadaća uključivati i nova pitanja i područja koja izviru iz razvoja informacijskih tehnologija i globalnih promjena u obrascima visokih učilišta.

Sveučilišna knjižnica nije više samo »infrastrukturna ustanova sveučilišta koja podupire procese poučavanja i istraživanja«, ona je sve više aktivan partner učenja i stvaranja znanja, a ujedno i najvažnija ustanova u izgradnji sveučilišne, ali i nacionalne informacijske infrastrukture.

U zbirkama ovih knjižnica sve će veće značenje imati elektronički izvori, poglavito oni vezani uz učenje na daljinu nabavljeni od profesionalnih tvrtki ili nastalih na sveučilištu, ali ni upravljanje, razvoj i zaštita zbirke tiskane građe ne gubi na važnosti. Djelujući u uvjetima stalnih promjena, sveučilišne knjižnice prihvaćaju izvrsnost kao temelj svog djelovanja izgrađujući vlastite sustave unapređivanja kvalitete i njegujući privrženost orijentaciji krajnjem korisniku uz stalnu individualizaciju i diferencijaciju usluga.

S rađanjem koncepta hibridne knjižnice zasnovanom na svijesti o važnosti neposrednog pristupa informacijama i informacijskim izvorima ne samo u prostorima knjižnice nego i u učionicama, čitavom kampusu te domovima korisnika, knjižnice i druge informacijske službe sveučilišta pretvaraju se u aktivan čimbenik procesa poučavanja, obrazovanja i istraživanja. Knjižnice preuzimaju temeljnu ulogu u procesu učenja na daljinu, navlastito u odnosu na izgradnju i održavanje elektroničkih zbirki. Sveučilišne će knjižnice imati ključnu ulogu u podupiranju i unapređivanju pristupa mrežnim izvorima.

HRVATSKE SVEUČILIŠNE KNJIŽNICE

Koje je mjesto, uloga i mogućnosti hrvatskih sveučilišnih knjižnica u odnosu na navedene trendove i promjene u sustavu visoke naobrazbe u cjelini, ali i posebno u odnosu na specifične zadatke i odgovornosti sveučilišnih knjižnica i cijelog sveučilišnog knjižničnog sustava u tom procesu? Mogu li hrvatske sveučilišne knjižnice u postojećim uvjetima uspješno odgovoriti izazovima promjena i pomoći, ako ne i predvoditi uključivanje svojih sveučilišta u globalna zbivanja u svjetskom sustavu visoke naobrazbe?

Odgovor je nažalost negativan – hrvatska sveučilišta de facto nemaju sveučilišne knjižnice, a postojeće su to samo po nazivu, dok su u odnosu na svoje temeljne funkcije i odlike zbirki, ali i usluga tipične knjižnice s dvojnomo funkcijom javne i znanstvene knjižnice pa su stoga najbliže tipu općeznanstvenih knjižnica. Analiza njihovih informacijskih resursa ukazuje na to da su oni pretežno ograničeni na vlastite (veličinom i kulturološkom vrijednošću bogate) tradicionalne zbirke s odlikama kulturnog dobra nacionalne i regionalne važnosti, dok je njihova važnost za sustav visoke naobrazbe i znanosti, a osobito ukupnost programa matičnih sveučilišta relativno skroman. Sveučilišne su knjižnice pri tome opterećene nizom naslijeđenih i neriješenih problema temeljne, infrastrukturne važnosti: nedostatak prostora, opreme, djelatnika i financiranja, dok su njihove sveučilišne funkcije u začetku.

Nepovoljnom stanju sveučilišnih knjižnica sukladan je i nezadovoljavajući odnos sveučilišnih i drugih knjižnica na matičnom sveučilištu: fakultetskih, odjelnih, katedarskih i dr. – odnos opterećen naslijeđem prošlosti. Općenito se

mora konstatirati odsutnost prave institucionalne suradnje, zajedničkih projekata i programa ili barem zajedničkih pristupa rješavanju zajedničkih problema. Međusobne odnose karakterizira visok stupanj nepoznavanja, predrasuda i izoliranosti s prevladavajućim ponašanjem kategorizacije na »mi i oni«, prihvatanjem stereotipa »mi smo dobri – oni su loši«, konformizmom i prihvatanjem pritiska (vlastite) grupe, pristajanjem uz teoriju žrtvenog janjca »za sve su krivi drugi«, pri čemu se stvarnost ogleda kroz percepciju ogledala »vlastite se mane najbolje uočavaju na drugima«.

Površna ad hoc portfolio analiza djelovanja hrvatskih sveučilišnih knjižnica, ali i sveučilišnih knjižničnih sustava u cjelini ukazuje na to da u njihovu djelovanju ima najmanje alfa usluga – usluga uspješnih u odnosu na temeljnu misiju ovih knjižnica, odnosno sustava, da prevladavaju delta usluge – usluge neuspješne i u odnosu na misiju i u odnosu na sustav, dok gotovo izostaju beta i gama usluge.

U odnosu na raspoložive resurse, ciljeve postavljene u skladu s njihovom pravom misijom, te ostvarene rezultate hrvatske sveučilišne knjižnice čak ni u dijelu tradicionalnih usluga nisu za sada osigurale zadovoljavajuću učinkovitost, djelotvornost, a pogotovo ne relevantnost.

U skladu s iznesenim možemo ponoviti ocjenu o nepostojanju sveučilišnih knjižničnih sustava na hrvatskim sveučilištima kao posljedice tradicionalne neintegriranosti hrvatskih sveučilišta (jaki fakulteti i slabo sveučilište), još uvijek nedovoljne zainteresiranosti uprava sveučilišta za probleme djelovanja sveučilišnih knjižnica i uspostavu sveučilišnih knjižničnih sustava, marginalan položaj tih knjižnica na matičnim sveučilištima, otpore unutar same knjižnične zajednice, koji se ponajprije ogledaju u odsutnosti konsenzusa o ulozi sveučilišnih knjižnica, razvoju, mjestu, funkcijama i ulozi sveučilišnog knjižničnog sustava i sl. Mora se ipak istaknuti da sve više jača svijest o integrativnom karakteru sveučilišnih knjižničnih sustava kao objedinjavajućeg elementa u procesu integracije hrvatskih sveučilišta.

PREMA NOVIM VIDICIMA

Nasuprot iznesenom stanju Republika Hrvatska jasno je odredila svoju viziju razvoja. Pogled u budućnost sadržan u skupini dokumenata pod zajedničkim nazivom »Hrvatska u 21. stoljeću« otvara i nove vidike za sveučilišne knjižnice. Hrvatska je u tim dokumentima jasno definirana kao civilno društvo održivog razvoja, znanja i stvaralaštva u kojem bi hrvatska sveučilišta trebala preuzeti ulogu glavnih pokretača sveukupnog razvoja, preobražavajući se u nacionalna središta izvrsnosti u odnosu na znanost i visoku naobrazbu. Prihvaćeni model znanjem, stvaralaštvom i informacijama poduprtog razvoja implicitno zagovara e-model budućih sveučilišta blizak konceptu »sveučilište kao knjižnica« iako se u samim dokumentima (sveučilišne) knjižnice spominju samo marginalno i izvan konteksta zbivanja glavnih programskih usmjerenja.

Sveučilišne knjižnice trebale bi stoga u navedenim dokumentima prepoznati svoje razvojne prilike i ponuditi zajednički model hrvatskih sveučilišnih knjižničnih sustava kao otvorenih, decentraliziranih sustava udruženih u jedinstven hrvatski konzorcij, pri čemu odgovornost za njihovo formiranje i djelovanje ponajprije trebaju preuzeti matična sveučilišta.

SVEUČILIŠNI KNJIŽNIČNI SUSTAV SVEUČILIŠTA JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

U skladu s navedenim opredjeljenjima, ugrađenim i u odredbe o sveučilišnom knjižničnom sustavu, odnosno sveučilišnoj knjižnici novog Statuta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, pristupilo se izradi cjelovitog programa razvoja sveučilišne knjižnice i sveučilišnog knjižničnog sustava kao sustava koji obavlja sve knjižnično-informacijske zadaće i poslove za obrazovne i znanstvenoistraživačke potrebe matičnog sveučilišta, a čine ga sveučilišna knjižnica (Gradska i sveučilišna knjižnica Osijek - GISKO), fakultetske knjižnice, knjižnice sveučilišnih odjela i drugih sastavnica osječkog sveučilišta.

Sustav će djelovati kao jedinstveno komunikacijsko središte putem kojih se posreduju znanstvene i stručne informacije koje su rezultat:

- znanstvenoistraživačkih procesa na osječkom sveučilištu
- stručne odrade vlastitih zbirki
- stručne obrade zbirki relevantnih knjižnica u zemlji i inozemstvu, kao i drugih izvora znanstvenih i stručnih informacija

Sveučilišni knjižnični sustav važan je čimbenik ukupne funkcijske integracije osječkog sveučilišta.

Sustav bi trebala odlikovati funkcionalna integracija na razini resursa, programa i usluga, zatim koordinacija, suradnja i timski rad, otvorenost prema drugim sustavima, kao npr. Sustavu znanstvenih informacija – SZI, te drugim programima, višedimenzionalnost u realizaciji, diferencijacija usluga i službi te orijentiranost izgradnji sustava kvalitete.

Temeljni ciljevi sustava bili bi usmjereni na:

- zadovoljavanje potreba studenata za informacijskim izvorima/građom u sklopu njihovih obrazovnih potreba u okviru određenog nastavnog plana i programa, ali i općenito
- zadovoljavanje potreba nastavnog osoblja za informacijskim izvorima/građom potrebnom u njihovu (obrazovnom) radu
- zadovoljavanje potreba za znanstvenim i stručnim informacijama u sklopu znanstvenoistraživačkog rada na sveučilištu.

Osnovni sadržaji i usluge sustava obuhvaćale bi:

- osiguravanje bibliografske kontrole na Sveučilištu (uzajamna obrada, središnji katalog, CIP zapis i dr.)
- izgradnju zbirki uključujući i digitalnu zbirku i osiguravanje dostupnosti informacija
- formiranje i održavanje jedinstvenog sveučilišnog WebPAC-a
- uspostavljanje središnjeg sveučilišnog informativno-referalnog centra
- edukacijska djelatnost (osposobljavanje studenata, poslijediplomanata i dr. za korištenje izvorima znanja i informacija; edukacija bibliotečnih djelatnika) i dr.

U odnosu na navedena strateška opredjeljenja Gradska i sveučilišna knjižnica Osijek u funkciji sveučilišne knjižnice trebala bi se ponajprije razvijati kao:

- infrastrukturno središte sveučilišnog knjižničnog sustava vlastitog sveučilišta
- bibliografsko središte sveučilišta
- edukacijsko središte sveučilišta u odnosu na stalno stručno usavršavanje knjižničnih djelatnika te koordinaciju programa edukacije krajnjih korisnika (profesora, znanstvenika, studenata...)

- koordinacijsko čvorište sustava upravljanja ukupnim zbirka i informacijskim izvorima sveučilišta (nabava, korištenje, pohrana...)
- pristupnu točku programima od nacionalne i/ili regionalne te globalne važnosti (digital library, obvezan primjerak RH, skupni nacionalni katalozi, nacionalni portali...) i sl.

Razvoj središnje sveučilišne knjižnice zasnivao bi se na bliskosti konceptu tzv. *virtual library*, tj. osnovno je težište u razvoju na izgradnji i razvoju službi i sadržaja pristupa i dostupnosti znanstvenim i stručnim informacijama (online dostupnost domaćim i stranim bazama, CD ROM baze i dr.), uz paralelnu izgradnju vlastite zbirke građe sveučilišnog karaktera.

PROJEKT "SKUPNI KATALOG KNJIŽNICA SVEUČILIŠTA JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU"

Inicijalni je program novog razvojnog usmjerenja projekt »Skupni katalog knjižnica Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku«, koji upravo iz faze projektiranja ulazi u fazu eksperimentalne primjene. Projekt je nastao u Gradskoj i sveučilišnoj knjižnici (koordinator projekta: Dragutin Katalenac, viši knjižničar – ravnatelj) uz suradnju i konzultacije s drugim djelatnicima na Sveučilištu, osobito voditeljima fakultetskih knjižnica, a financira se sredstvima proračuna Sveučilišta i njezinih sastavnica, u prvom redu Gradske i sveučilišne knjižnice Osijek.

Ciljevi

Skupni katalog Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku sadržavat će bibliografske podatke i podatke o fondovima zbirki knjižnične građe u umreženim knjižnicama Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i rezultat je zajedničkih funkcija sveučilišnog knjižničnog sustava na razini obrade i osiguravanja dostupnosti, koje se ogledaju u:

- kooperativnoj obradi knjižničnih zbirki/građe; izradi skupnih baza podataka, skupnih kataloga
- konzorcijalnom pristupu u izgradnji pojedinih skupnih kataloga/baza
- kooperativnoj retrospektivnoj konverziji
- preuzimanju zapisa nastalih izvan sveučilišnog sustava

Svrha je kataloga:

- ujedinjavanje bibliografskih podataka i podataka o fondovima svih knjižničnih zbirki knjižnica Sveučilišta radi pružanja cjelovite informacije o resursima znanstvenih i stručnih informacija na Sveučilištu studentima, profesorima, drugim znanstvenim i stručnim djelatnicima Sveučilišta, ali i najširoj znanstvenoj i drugoj javnosti/potencijalnim korisnicima
- bolje pružanje usluga korisnicima – jedan ulaz u sve uključene knjižnice
- osiguranje dostupnosti ukupnih zbirki u knjižnicama Sveučilišta
- automatiziranje pronalaženja podataka bez obzira na smještaj
- automatiziranje međuknjižnične posudbe
- stjecanje uvida u sadržaj zbirki u knjižnicama Sveučilišta kao podloge za poslove koordinirane nabave
- ujednačavanje bibliografskih standarda i praksi na nacionalnoj razini

Katalog će biti dostupan online na WWW adresi <http://baza.gskos.hr>.

Temeljne pretpostavke

Realizacija projekta Skupnog kataloga Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku zahtijeva osiguravanje sljedećih temeljnih preduvjeta:

1. izgradnju sustava umreženih knjižnica s definiranim nadležnostima i zadaćama – Sveučilišni knjižnični sustav (tehnoške pretpostavke umrežavanja –nveza knjižnica na CARNet – već postoje u svim knjižnicama/sudionicama projekta)
2. zasebni računalni katalogi pojedinih sudionica kao polazište za izradu skupnog kataloga (kao npr. GISKO OPAC, OPAC Pravnog fakulteta, baze knjižnica Pedagoškog fakulteta, Građevinskog fakulteta...)
3. ujednačena i standardizirana formalna i sadržajna obrada (definirano od strane GISKO-a)
4. ujednačeni i dogovoreni postupci izgradnje Skupnog kataloga
5. jedinstven sustav edukacije (u GISKO u prvoj polovici 2005. god.)

Opis kataloga. Načela. Osnovne odlike

Skupni katalog Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku nastajat će kao rezultat suradnje knjižnica Sveučilišta koje zajedno grade i održavaju zajedničku bazu podataka korištenjem standardiziranih pravila i procedura za unos i razmjenu podataka.

Skupni se katalog izgrađuje na temelju sljedećih osnovnih načela:

1. kooperativan pristup obradi, npr. unosu podataka
2. paralelna izgradnja skupne baze/kataloga i zasebnih baza/kataloga knjižnica sudionica
3. jedinstvena programska osnova, jedinstven knjižnični softver (LMS)
4. jedinstven sustav normativnih baza
5. jedinstvena pravila formalne i sadržajne obrade
6. izgrađen sustav redakcije, autorizacije i ažuriranja podataka
7. izgrađen sustav edukacije i potpore

Osnovne odlike skupnog kataloga su:

1. fizički model skupnog kataloga (zasebna zajednička skupna baza i pojedinačne baze uključenih knjižnica) koji osigurava ažurnost, ujednačenost i pouzdanost uz osiguravanje otvorenosti tehnološkom razvoju (virtualni model)
2. opći katalog – podaci o svim vrstama građe na svim formatima
3. otvoren pristup pretraživanju; autorizacija pristupa za dodane, odnosno value-added funkcije
4. pouzdan, koherentan, proširiv, upravljani, brz na odgovoru na upite i sl.
5. podaci o građi sadrže bibliografski zapis i iskaz o posjedovanju (holdings)
6. Skupni katalog Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku dio je nacionalnog skupnog kataloga

Tehnološke pretpostavke

1. Središnja baza

Sun FireV480 poslužitelj 4 GB memory, 2 – 36 GB diskovi; Solaris 9; Sun StorEdge D2; ORACLE 8i – mogućnost 10 neovisnih baza + skupni katalog

2. Knjižnice sudionice projekta

PC Pentium IV + Internet/CARNet

ili

UNIX poslužitelj + ORACLE

Uključene knjižnice

Skupni katalog ravnopravno grade sve knjižnice Sveučilišta. Knjižnice uključene u skupni katalog imat će ovlasti za unos novih zapisa, doradu te nadopunu podataka o posjedovanju za već postojeće zapise, ali isto tako i preuzimanje zapisa iz skupnog kataloga za svoje potrebe.

Gradska i sveučilišna knjižnica kao nositelj projekta predložit će međusobna prava i obveze sudionica i izraditi preporuke i smjernice za rad i korištenje kataložnih pravila za izradu zapisa u skupnom katalogu te organizirati obuku za knjižničare koji će raditi u sustavu. Isto tako će se u Gradskoj i sveučilišnoj knjižnici osiguravati stalna pomoć knjižnicama uključenima u skupni katalog te će se koordinirati i nadzirati njihov rad.

Zadaće Gradske i sveučilišne knjižnice Osijek kao središnje sveučilišne knjižnice

Projektom Skupnog kataloga predviđeno je da postojeći katalog OPAC GISKO bude temeljni katalog Skupnog kataloga. Postojeći podaci iz drugih kataloga/baza uključivat će se nakon provedenog postupka deduplikacije zapisa.

Uloga središnje sveučilišne knjižnice u projektu je koordinirajuća i nadzorna - knjižnica osigurava jedinstvenost primjene propisa, standarda i načina obrade, osigurava edukaciju i potporu na svim razinama, koordinira formiranje konzorcija u obradi, kao i projekt retrospektivne katalogizacije zbirke te obavlja ulogu središnje bibliografske i kataložne službe Sveučilišta, pri čemu je postojeća baza knjižnice (WebPAC GISKO) temeljni katalog skupnog kataloga.

Gradska i sveučilišna knjižnica Osijek u svojoj sveučilišnoj funkciji središta Skupnog kataloga obavljat će i poslove:

1. koordinacije kooperativne obrade
2. osiguravanja propisa, standarda i načina obrade
3. osiguravanja edukacije i potpore na svim razinama
4. koordinaciju formiranja konzorcija u obradi
5. vođenje i koordiniranje poslova retroaktivne konverzije i deduplikacije zapisa
6. obavljanje uloge središnje bibliografske i kataložne službe Sveučilišta

Realizacija projekta

Projekt je započeo u prosincu 2002.; završene su Faza 0 – planiranje, Faza 1 – nabava središnjeg poslužitelja i formiranje jezgre Skupnog kataloga na temelju WebPAC GISKO baze i formiranje baza knjižnica Građevinskog fakulteta, Elektrotehničkog fakulteta, Poljoprivrednog fakulteta, Prehrambeno-tehnološkog fakulteta te Kataloga stare i rijetke knjige Slavonije i Baranje, kao i prvog dijela Faze 2 – proširivanje postojećeg poslužitelja i uključivanje preostalih knjižnica. Do prve polovice 2005. god. završit će proces izrade i prihvaćanja dokumenata, pravila i ujednačenih postupaka načina rada u sustavu te realizirati temeljna edukacija svih sudionika. Očekuje se da će projekt postati operabilan od akademske godine 2005./2006.

Izgradnjom Skupnog kataloga knjižnica Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku uspostavlja se osnovna funkcija budućeg jedinstvenog sveučilišnog

knjižničnog sustava i na taj se način osiguravaju temeljni preduvjeti njihovog djelovanja u skladu sa zahtjevima i potrebama suvremenih e-sveučilišta.